

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	اهدای نخستین ویرایش
۲	پیشگفتار نخستین چاپ
۵	پیشگفتار دومین چاپ

۱۔ کتاب نخست :

۱۰ فصل نخست : اسلام و واقعیت های زندگی
۱۱ ا - اسلام و نظام حکومت
۱۲ ب - اختلاف ادیان
۱۳ ج - مسیحیت و جامعه روم
۱۵ غرب و مسیحیت
۱۶ جامعه فرو پاشیده
۱۹ دیدگاه جهان شمول اسلام
۲۵ ته مانده باورهای کهن

۲۹ فصل دوم : حکومت اسلامی
۳۰ ا - ضرورت تشکیل دولت
۳۱ ب - ضرورت تشکیل دولت اسلامی
۳۳ ج - نظام (حکم) حکومت در اسلام
۳۲ د - ماهیت سلطه : وظیفه سلطه
۲۱ ه - روش تحقیق

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۲۳۰۹

شمارهٔ مسلسل ۳۷۵۶

شماره استاندارد بین‌المللی کتاب ۰-۳۷۵۶-۰۳-۹۶۴-۰ 964 - 03 - 3756 - 0

عنوان : نظام حکومت و مدیریت در اسلام

تأليف : آيت الله محمد مهدي شمس الدين

ترجمہ و تَحْشِیہ : دَکتر سید مرتضیٰ آیت اللہ زادہ شیرازی

ناشر: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

تیراڑ: ۳۰۰۰ نسخہ

تاریخ انتشار: پاییز سال ۱۳۷۵ (چاپ اول)

چاپ و صحافی : چاپخانه مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

مسئولیت صحت مطالب کتاب با مترجم است

«کلیه حقوق برای دانشگاه تهران محفوظ است»

قیمت : ۱۴۰۰۰ ریال

صفحه	عنوان
۴۵	فصل سوم : مراحل تاریخی صدر اسلام
۴۶	پیشگفتار
۴۶	پیش دستی انصار / سقیفه (بنی ساعده)
۴۷	۱ - حزب انصار
۵۲	۲ - حزب قریش
۵۵	۳ - حزب بنی هاشم
۶۴	خلافت عمر
۶۵	داستان شورا
۶۹	فصل چهارم : فرق اسلامی
۷۰	پیشگفتار
۷۰	شیعه :
۷۲	فرق شیعه : امامی اثنی عشری، زیدی، اسماعیلی
۷۴	خوارج :
۷۵	المحکمة الاولى، ازارقه، النجدات عجاردة، اباضیه، صفریه،
۷۶	ثقالیه، بیهسیه، مرجئه
۷۸	مرحبه
۷۹	معتزله :
۸۰	اصول مذهب اعتزال : توحید، قدر، وعد و وعید
۸۰	فرق معتزله : هذیلیه، نظامیه، حایطیه، بشریه، معمریه ...
۸۰	اهل سنت :
۸۲	فصل پنجم : آراء فرق اسلامی در باره نظام حکومت
۸۳	پیشگفتار : وجوب و یا جواز امامت :
۸۴	آراء فرق و مذاهب اسلامی : معتزله، خوارج، اهل سنت، قائلین به تفصیل و شیعه
۸۸	امامت از اصول دین است یا از فروع دین ؟
۹۰	عقیده اهل سنت، عقیده شیعه، عقیده معتزله.
	امامت بر چه کسانی واجب است ؟

صفحه	عنوان
۹۱	نظرات : خواجه طوسی، کلینی، امام فخر، جرجانی،
۹۲	ماوردی، ابن خلدون، ابن المرتضی...
۹۲	راه ثبوت امامت (منشأ مشروعیت سلطه):
۹۲	نص، انتخاب، عهد، دعوت به نفس
۹۵	۱ - مرجعیت نص
۹۵	۲ - مرجعیت امت (انتخاب)
۹۶	کیفیت مرجعیت امت در تعیین امام
۹۶	اهل حل و عقد : نظر: تفتازانی، امام فخر، نووی، ماوردی،
۹۸	شرایط و صلاحیت اهل حل و عقد
۹۸	مفهوم اهل حل و عقد، تعداد نفرات آن .
۱۰۲	نظرات : عبدالقادر، باقلانی، ایجی، ابن حزم،
۱۰۲	حجیت اهل حل و عقد.
۱۰۲	۳ - مرجعیت عهدنامه
۱۰۲	حجیت عهد، نظر اشعری، باقلانی، عبدالقادر
۱۰۴	۴ - دعوت به نفس (استیلا)
۱۰۴	نظر شافعی، غزالی، باجوری.
۱۰۶	ترجیح بین اقوال اهل سنت :
۱۰۶	ابن حزم، غزالی
۱۰۷	شیوه‌های دیگر در تعیین امام: تولیت، تفویض، قیام.
۱۰۷	پیشنهاد تفتازانی، پیشنهاد کمال بن ابوشریف، پیشنهاد
۱۱۲	ابن حزم و صلاحیت خلیفه در تعیین جانشین.
۱۱۲	۵ - مرجعیت وراثت (خلافت موروثی) :
۱۱۶	نظریات : ابن حزم، علامه حلی، بغدادی، فضل بن
۱۱۶	شاذان، ابوالصلاح حلبی، ابن شهر آشوب.
	جواز و عدم جواز تعدد امام :
	نظرات علما و متکلمین :

صفحه	عنوان
۱۱۸	۱ - قول به عدم جواز
۱۲۰	۲ - قول به جواز
۱۲۰	۳ - قول به تفصیل
۱۲۴	شرایط امام :
	شرایط امامت نزد شیعه امامیه : هاشمی، نص صریح، عصمت، افضلیت.
۱۲۶	شرایط امامت نزد اهل سنت:
	مقدمه : أ - شرایط اولیه : اسلام، ذکوریت، بلوغ، حریت، عقل، قریشی، بررسی ادله و اقوال نافین و مثبتین.
۱۴۳	ب - شرایط ثانوی امامت : علم، لیاقت، عدالت.
	نظرات : اشعری، بغدادی، باقلانی، ماوردی، ایجی، قلقشنندی، جرجانی، ابن خلدون، کمال بن شریف، تفتازانی، شهرستانی، باجوری، محمد رشید رضا و ...
۱۵۴	عوامل انعزال یا عزل امام :
۱۵۵	امامت عقدی است غیر قابل فسخ مگر به سبب
۱۵۶	موجبات عزل یا انعزال:
۱۵۹	الف : حالت اول مربوط به صلاحیت امام - فقدان عقل، حواس، نقص عضو
۱۶۱	ب : حالت دوم : مربوط به اعتقادات
۱۶۱	ج : حالت سوم : مربوط به رفتار و سلوک
۱۶۸	انعزال امام به سبب کودتا
۱۶۹	انعزال امام به سبب اسارت
۱۷۰	جمع بندی و خلاصه
۱۷۲	اساس مشروعیت سلطه امام نزد اهل سنت
	نظریه : شیخ محمد رشید رضا، نظریه لاتجمع
	اهل انتخاب، اخذ بیعت، کاشفیت.

صفحه	عنوان
۱۸۳	فصل ششم : ویژگی های اساسی نظام حکومت در اسلام
۱۸۴	أ - دیدگاه اهل سنت
	غزالی، ایجی، تفتازانی، العوا، شربینی.
۱۹۰	ب - دیدگاه شیعه :
	امامت از اصول دین است، عصمت، نص، در دوازده امام.
۱۹۵	فصل هفتم : حکومت الهی بشری و نص :
۱۹۶	مقدمه : ۱ - اهمال نص در باره جانشین
	سبب اهمال نص از ناحیه پیامبر؟!
۱۹۸	هدف و تجزیه و تحلیل نظریه
۲۰۳	۲ - طبیعت عرب و موضوع نص
۲۰۶	۳ - اهمال در بیان نحوه تعیین خلیفه
۲۰۸	۴ - دیدگاه اهل سنت در علت اهمال:
	الف - ادعای متقدمان
۲۱۰	ب - دیدگاه متأخران
	دموکرات منشی در تشریح، تفاوت میان عمل و نظریه
۲۱۷	شرایط جامعه اسلامی در واپسین روزهای حیات رسول خدا (ص) :
	توطئه ها، ظهور مدعیان، حرکت های براندازی، تعصب قبیله ای، رسوبات جاهلی، خطر خارجی.
۲۲۲	واقعیت دموکراسی در گزینش هیأت حاکمه !!
	شیوه خلافت : ابوبکر، عمر، و عثمان و عکس العمل علی (ع).
۲۲۶	۱ - گزینش اهل حل و عقد، نقاط ضعف این شیوه
۲۳۵	۲ - عهدنامه از خلیفه سابق
	گفتگوی معاویه با حصین .
۲۳۸	۳ - دعوت به نفس

صفحه

عنوان

۲۳۹

شرایط امام: ذکر اقوال دسته‌ای دیگر از اهل تسنن.

۲۴۱

فصل هشتم: حکومت الهی

۲۴۲

پیشگفتار:

۲۴۳

امامت معصوم و قاعده لطف

۲۴۳

۱ - حقیقت علامه حلی، قاصی عبدالجبار

۲۴۶

۲ - احکام لطف

۲۴۶

۳ - نقد اشعریان

۲۴۷

پاسخ‌های شیعه:

۲۴۸

۴ - دلیل وجوب لطف

۲۴۹

۱ - معنای وجوب لطف بر خدا

۲۵۱

۱ - تعیین امامت بر خداوند واجب است

۲ - عصمت در امامت واجب است.

۴ - تنها راه تعیین امام نص صریح است.

۲۵۲

وجوب لطف بر خداوند

۲۵۷

گرایش انسان به سوی کمال و امامت معصوم است:

اهل سنت چه می‌گویند؟ شیعه چه می‌گوید؟ باورهای

شیعه. تجزیه و تحلیل علمی موضوع عصمت. نقش شیعه؟

۲۶۶

۲ - عصمت:

أ - ماهیت عصمت

ب - جایگاه عصمت در اندیشه اسلامی

ج - عصمت در کتاب و سنت

نگرش نو و روانشناختی به آیه: لایزال...

۲۷۲

عصمت و تشریع تدریجی احکام

۲۷۵

۳ - نص:

۲۷۷

شیعه چه می‌گوید

۲۷۸

صفحه

عنوان

۲۷۹

۱ - حدیث دار

۲۸۱

۲ - حدیث منزلت

۲۸۳

۳ - حدیث ولایت

۲۸۴

۴ - حدیث غدیر - واقعه غدیر از کجا آغاز شد؟

۲۸۵

فرمان نص غدیر و شرایط روز

۲۸۷

علی علیه السلام و اسلام

۲۸۸

نص الغدیر در چه شرایطی اعلان شد؟

۲۸۹

تجزیه و تحلیل نص

۲۹۲

فصل نهم: رویدادهای تاریخ

۲۹۳

پیشگفتار: حجة الوداع:

۲۹۶

أ - مأموریت اسامة، تخلف از جیش اسامة، توجیه

۲۹۷

ب - نامه‌ای که نانوشته ماند

۳۰۱

فصل دهم: ماهیت امامت معصوم، رسالت عظماء و مسئولیت

امامت معصوم در اعتقاد شیعه، ماهیت

خلافت و مسئولیت عظمای آن در اعتقاد

اهل سنت.

۳۰۳

مقدمه

۳۰۵

مقام اول: ماهیت امامت و مسئولیت نخستین امام در اعتقاد شیعه امامیه

اثنا عشری

۳۰۷

أ - در قرآن کریم

۳۱۰

ب - در سنت:

الف: روایات کلینی (قده)، کافی.

ب: روایات صدوق (قده)، علل الشرایع.

۳۲۳

خلاصه و نتیجه.

صفحه

عنوان

۳۲۵

شیوه استدلال کلامی دانشمندان شیعه:

۱ - شیخ صدوق (قده)

۲ - سید مرتضی (قده)، رد بر مطالب قاضی عبدالجبار.

۳ - خواجه نصیر طوسی (قده)

۴ - علامه حلی (قده)

۵ - علامه کاشف الغطا (ره)

۶ - علامه محمد رضا مظفر (ره)

۳۳۶

جمع بندی و نتیجه گیری.

۳۴۱

مقام دوم: ماهیت خلافت و مسئولیت خلیفه در اعتقاد اهل تسنن

۳۴۳

شیوه استدلال متکلمین اهل سنت.

۳۴۴

پیشگفتار: در مدلول سنت در ماهیت خلافت

بخش اول روایات دال بر ضرورت وجود خلیفه، بخش

دوم روایات اصل اطاعت از ولی امر، نظر اشعری،

باقلانی، ماوردی، غزالی، ابن حزم ظاهری، ایجی،

تفتازانی، فضل الله روزبهان، ابن خلدون

۳۵۵

خلاصه و نتیجه

ماهیت خلافت:

۳۵۶

پی آمدهای خلافت بر مبنای اهل تسنن

۳۵۹-۳۶۷

امامت معصوم:

منصب دینی یا سیاسی؟ تفاوت منصب امامت با

خلافت، نظریه امام کاشف الغطاء موضعگیری امامان

پس از علی (علیه السلام)، تعلیق سید مرتضی بر

موضعگیری امیرالمؤمنین (ع). اختلاف ماهوی در

مفهوم امامت شیعه و خلافت تسنن.

صفحه

عنوان

۳۶۸

فصل یازدهم: وحدت امت و حکومت و دولت در جامعه سیاسی،

در عصر غیبت، ارکان ثلاثه:

۳۷۰

۱ - ملت.

۳۷۱

۲ - قانون.

۳۷۳

۳ - سلطه و اقتدار.

مبنای مشروعیت سلطه، نص صریح.

۳۷۷

بحران مشروعیت یا اقتدار

حکومت اسلامی تا زمان غیبت کبرا.

نظر امامیه نسبت به حکومتهای بنی امیه و عباسی.

جبهه معارض ستم، بر سنیان بر خلاف سیاست امامت

معصوم است. طرح سیاسی شیعه در زمان غیبت.

۳۸۳

فصل دوازدهم: دورنمای آینده

پیشگفتار: دکترین اسلامی برای آینده:

أ - طرح سیاسی از دیدگاه شیعه در عصر حاضر

۱ - ولایت عامه فقیه

۳۸۶

دیدگاههای بزرگان شیعه در باره ولایت فقیه (پاورقی از اضافات مترجم)

۲ - ولایت امت.

۴۰۱

ب - دیدگاه اهل سنت.

۴۰۲

ج - ساختار خلافت و بحران حکم و اطاعت

۴۰۹

د - ساختار ولایت فقیه و بحران حکم و اطاعت

۴۱۰

ه - ولایت امت بر خود

عنوان

صفحه

۲- کتاب دوم

مدیریت در اسلام

۴۱۱

پیشگفتار: تعریف مدیریت

بخش اول

۴۱۳

مبانی مشروعیت سلطه اداری و حدود آن

۴۱۶

مدیریت و سلطه/قاعده و اصل اولی

۴۱۷

الف - مدیریت / اصل اولی

ب - قاعده اولی:

سلسله برانسان

۴۱۸

سلطه بر منابع طبیعی

۴۲۱

ادله مقیده اصل اولی در سلطه، مشروعیت تأسیس

۴۲۳

حکومت، دلیل مقدمه واجب، وجوب حفظ نظام،

۴۲۸

وجوب انجام امور حسبه

خلاصه و پرهیز

۴۲۹

حدود شرعی سلطه اداری

۴۳۱

اشکال و جواب.

تمرکز و عدم تمرکز

۴۳۵

مشارکت: شورا و نمایندگی مردم.

۴۳۶

اداره و قانون گذاری

۴۳۹

مدیریت اسلامی و ضمان خطا.

۴۴۲

ماهیت سلطه کارمند اداری.

۴۴۳

ضمان بر ذمه حکومت.

۴۴۴

عنوان

صفحه

۴۴۸

مسئولیت فردی و عمومی.

۴۵۱

رابطه مدیریت با ارزشهای معنوی جامعه.

۴۵۳

بخش دوم: تفکیک قوا در حکومت اسلامی

مقدمه:

۴۵۵

دیدگاه اهل تسنن

۴۵۶

مبانی خلافت در اعتقاد اهل سنت

۴۵۶

قاعده اولی در سلطه انسان بر انسان

۴۵۷

دیدگاه شیعه امامیه

عصر ظهور امام معصوم

۴۵۸

در زمان غیبت امام (ع)

تمرکز قوه مقننه و قوه قضائیه.

۴۶۳

دلیل عقل بر وجوب حفظ نظم

۴۶۴

ولایت مردم بر مردم

۴۶۵

تخصص و تعهد، کدامیک؟

دیدگاه شیعه امامیه.

تقریر مسأله و چهارچوب موضوع

نقد و بررسی دلالت ادله

معنای سبیل در قرآن کریم

وجوه محتمل در آیه نفی سبیل

حدیث: الاسلام یعلو و لایعلی علیه.

عزت مسلمانان، مناقشه در ادله

نتیجه و قول مختار (قاعده کلی)

اشکال و جواب اشکال، منشأ التباس در مسأله نفی سبیل.

قاعده نفی علو و استعلاء. آیات علو.

۴۹۳

آیا شیعه و سنی در اصول سازمان اداری اختلاف نظر دارند؟

صفحه

عنوان

۴۹۴

بخش سوم: سازمان اداری در دوران رسول خدا (ص)

پیشگفتار: زمینه موضوع

۱ - مدینه

۲ - مکه:

پست‌های مهم در مکه:

حجاب، رفاده، سقای، عمارة، اللواء، قبه و اعنه،

القيادة، الحكومة، الأيسار، الشناق، السفارة، المشورة،

ایلاف، قضاء

ویژگی‌های اجتماعی مکه:

۵۰۲

سازمان (نظام) اداری اسلامی در مدینه

۱ - هسته‌ها - نقبای دوازده گانه:

۲ - آغاز هجرت - دشواری‌ها: ناهمگونی شهروندان، روابط غیر دوستانه قبایل،

اعراب، منافقان، یهودیان

۳ - عقد برادری و اخوت (مواخات).

۵۰۶

۴ - مرحله گام به گام تأسیس اداری در حیات پیامبر (ص) در مدینه:

آغاز هجرت، مرحله پس از جنگ خندق، مرحله پس

از فتح مکه تا رحلت پیامبر (ص)

۶ - بالاترین مرجع تصمیم‌گیری حاکمیت (الله) حاکمیت رسول الله (ص)

۵۰۹

عهدنامه سیاسی / سیاست کلی:

امت، رهبری، مرجعیت، امنیت، شهروندی،

مرز جغرافیایی دولت / حق حاکمیت ارضی

۵۱۸

۷ - جامعه سیاسی، دولت، شهرنشینی و بداوت

۵۲۰

معیار گزینش کارگزار:

۵۲۲

نوع و اهمیت پست‌های کلیدی در زمان پیامبر (ص)

مقدمه:

۵۲۴

مساجد: مقر حکومت و اداره.

عنوان

صفحه

۵۲۶

مشکل کاریابی و اسکان.

۵۲۸

مشکلات اجتماعی.

حل مشکل، تقسیم منازل میان مهاجر و انصار،

هدیه زمین به مهاجران، غذاخوری خیریه، کار

و فرهنگ، ارتزاق از صدقات

۵۳۳

قضا و افتا.

استنابت در قضا و اجرای حدود

قضاء مظالم، دیوان مظالم،

آموزش و تبلیغ احکام

۵۲۰

أ - آموزش همگانی

ب - معارف دینی

ج - کتابت وحی .

۵۲۵

اداره دارایی .

جزیه، غنائم جنگی، خراج

الف - عمال صدقه (جباة)

سازمان مرکزی (مستوفی، استیفاء)

خارصون، کتاب، دبیران، مخازن و انبارهای کالا و

اصطبل چارپایان

۵۵۱

ولایت بر مدینه و شهرهای نوپا

أ - ولایت شهر مدینه.

۵۵۲

اختیارات جانشین پیامبر (ص) در مدینه

۵۵۳

ب - فرمانروایی بر شهرهای نومسلمانان

۵۵۶

بازرسی اداری و کنترل

۵۵۸

مدیریت پداندی و نظامی

۵۵۹

سپاه امت، جنگ امت

۵۶۰

تأمین هزینه جهاد.

۵۶۰

برنامه‌ریزی نظامی

عنوان

صفحه

۱ - آمار برای هدفهای نظامی

۵۶۱

۲ - تسلیحات، اسب

۵۶۲

۳ - آزمون شایستگی و تمرین نظامی.

۵۶۲

۴ - صنایع نظامی

۵۶۳

۵ - جاسوسی نظامی

۵۶۴

۶ - فراخوان عمومی، بسیج

۵۶۴

۷ - تنظیم سپاه و لشکر

۵۶۵

۸ - والیان و اداره لشکری

مدیریت بازرگانی و اقتصادی

۵۶۶

احترام به مالکیت، بازار آزاد، التزام به تعهدات، ممنوعیت

بیگاری، تحریم پاره‌ای از معاملات، حرمت داد و ستد

بعضی کالاها، حرمت معاملات ربوی، حرمت احتکار،

مالکیت ملی زمین، آب، جنگل و معادن و دریا و و،

کنترل بازار، جلوگیری از احتکار، حرمت احتکار

اداره روابط خارجی (بین‌الملل)

۵۷۱

مترجمان زبانهای خارجی، دارالضیافه برای پذیرایی از

میهمانان خارجی

فهرست فهرستها:

۱- فهرست آیات

۲- فهرست اخبار

۳- فهرست نهج البلاغه

۴- فهرست اعلام (انسان)

۵- فهرست فرق و مذاهب

۶- فهرست جایها

۷- فهرست کتابها

۸- فهرست منابع

۵۷۴

۵۷۵

۵۸۹

۶۰۲

۶۰۵

۶۲۳

۶۲۶

۶۲۹

۶۳۷

بسم الله الرحمن الرحيم

اهدای ویرایش نخستین

نخستین اثر خود را با امید قبول تقدیم

می‌دارم.

به ...

اسطوره‌هایی که اسلام، آنان را اسوه‌های

فضیلت و مشعل‌های فروزان راههای تاریک

بشریت قرار داد.

و به ...

جوانهایی که شیفته نظامی هستند که

زندگانی امید بخش را فراراه آنان قرار دهد.

و به ...

گروههایی که برای یافتن نظامهای اجتماعی

بر ساخته بشر تلاش می‌کنند تا از رسالتهای

آسمانی بی‌نیازشان بدارد...

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار چاپ نخستین

در جامعه اسلامی هیچ مسأله‌ای به اندازه موضوع «نظام حکومت در اسلام» و طبیعت این نظام دستخوش اختلاف نظر و گروه بندی نشده است، هر گروهی در باره اصول و چگونگی بنیانگذاری آن نظری مخالف گروه دیگر اظهار کرده است و هر عقیده‌ای میان خاصه و عامه مردم هواخواهانی یافته است که نسبت به آن عقیده تعصب ورزیده و آشکار و نهان به تبلیغ آن پرداخته و مردم را به آن دعوت کرده‌اند.

طبیعه این اختلاف که از روزاول پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) بر صحنه سیاسی جهان اسلام آشکار شد یگانه عامل شکاف و جدایی مسلمانان به شمار می‌آید.

شهرستانی (۴۷۹-۵۴۸ ه‍.ق) می‌گوید:

«اختلاف در باره امامت بزرگترین اختلاف میان امت بوده است، در تاریخ اسلام

بر هیچ نهاد دینی تیغ برکشیده نشد که برای امامت»^۱.

برای حرمت انصاف و افشای حقیقت لازم میدانم به یکی از عناصر اساسی بحث - که فروهستن آنرا روا نمیدارم - اشاره‌ای بکنم.

بی‌گمان اختلاف میان مسلمانان بخاطر ابهام تعالیم اسلام راجع به حکومت پدید نیامد زیرا آنچه با طبیعت اسلام سازگاری ندارد پیچیدگی و ابهام است، اختلاف میان مسلمانان صرفاً پی‌آمد انگیزه‌های سیاسی بوده است و قهراً هر جا که پای سیاست به میان آید اهریمن جدایی حضور پیدا میکند.

چه بسا ممکن است عامل اختلاف فهم نادرست کتاب و سنت در ارتباط با «نظام حکومت در اسلام» باشد که رفته رفته کار اختلاف بالا گرفت و با دخالت سیاست در علم، فاصله‌ها عمیق‌تر شد و گروهی سیاست باز حرفه‌ای در راستای تایید گرایش‌های سیاسی روز، به جعل احادیث نبوی پرداختند و در نتیجه دخالت سیاست در علم،

۱ - الملل و النحل، ابوالفتح محمد بن عبدالکریم شهرستانی ج ۱ ص ۲۲، در حاشیه الفصل فی الملل و الاواء و النحل ابن حزم ظاهری است دارالمعرفه، بیروت ۱۳۹۵ ه‍.ق ۱۹۷۵ م.

حقیقت امر بر انبوهی از تاریخنگاران پوشیده ماند و نادانی گروهی دیگر و موضع‌گیری دسته سوم، تاریخ اسلام در گردابی از سر درگمی و روایات ضد و نقیض و اسانید گوناگون گرفتار شد که نه خواننده را به سر منزل مقصود می‌رساند و نه پژوهنده را، نه می‌توان آن را تاریخ خواند و نه افسانه و نه داستان و قصه زیرا نه از تاریخ آنرا بهره‌ای است و نه از افسانه و نه از قصه، که در حقانیت عقیدتی و یا در توجیه نظریه است، آمیزه‌ای است از همه این‌ها و آنها، اگر در جستجوی حقیقت برآید آن را در تو در توی آن می‌یابد و اگر در پی قصه و افسانه هم باشد به مقصود نایل آید.

تاریخنگاران بر دو گونه‌اند:

نخست آنها که آرمانی جز حقیقت ندارند و تاریخ را همانگونه که دریافته‌اند به دیگران می‌سپارند، نه در آن نزویری می‌کنند و نه حقی را باطل و نه باطلی را حق، راه کار این گروه چندان دشوار است که باید سخت هشیار باشند، با همه توان خویش از پرتگاه‌ها حذر کنند و در عین قیمومت بر نوشتار خویش، امانت‌دار باشند و آن را دور از فریب و تزویر در اختیار مؤتمنین خویش قرار دهند.

گروه دوم بوقهای سیاست و دلالان سودجویی هستند که در بازگویی تحقیقات خیانت می‌ورزند، به گمانشان که حقیقت آن‌گاه ارزنده است و به انتقال آن می‌پردازند که با گرایش‌ها و خواسته‌هایشان هم‌نوا باشد و گر نه حقیقت را در دل تاریخ به خاک می‌سپارند.

انگیزه گروه نخست، حس مسئولیت عینی در برابر حقایق است، این دسته، از عواملی که تحت تأثیرشان قرار دهد و آنان را از راه درست به کجروی فرا خواند پرهیز دارند و در همان حال که چارچوب مسئولیت در بندشان می‌کشد باز هم احساس آزادی می‌کنند زیرا هر فرد مسئول یک انسان آزاده است.

گرچه دست‌یابی به حقیقت برای گروه دوم یک آرمان است و در حق آن تعصب می‌ورزند، اما آن حقیقتی را آرزو دارند که زائیده واقعی حوادث نیست. راز اسارت این گروه به ظاهر آزاد در این است که تعصب و خواهش‌های نفسانی و تنگ‌نظری‌ها ایشان را بی‌اراده به دنبال خود می‌کشد.

آنچه گفتیم تصویری از چهره تاریخ اسلام با همه ابهام و در هم ریختگی آن و سیمای تاریخنگارانش بود، که این دو گروه در دو اردوگاه رو در روی تاریخ اسلام قد علم کرده‌اند. آیا من از کدامین گروه باشم؟

در سرتاسر این بحث که راجع به «نظام حکومت در اسلام» انجام داده‌ام همه سخت کوشی من این بوده است که پیوسته نسبت به مسئولیت خطیر تاریخنگار به عنوان یک انسان آزاده و آگاه باشم، انسانی که در برابر کردار خود حس مسئولیت داشته باشد... بیش از این اطاله کلام نمی‌دهم.

در این جا مطلب را پایان می‌دهم به این امید که با هر گامی از گامهای این پژوهش امیدی نو همراه گردد.

بیروت ۱۹۵۴

محمد مهدی شمس‌الدین

پیشگفتار چاپ دوم

از چاپ دوم این اثر حدود سی و شش سال سپری شده است و از هنگام نوشتن آن تقریباً سی و هفت سال می‌گذرد.

دوران تلخ و شیرین جوانی و درس و بحث حوزه علمیة نجف اشرف را پشت سر می‌گذاشتم، محرومیت و نیازمندی در نجف آن روز بیداد می‌کرد و تا مرز گرسنگی می‌خزید. چه روزها و شب‌ها بهمین منوال به سر رسید، اگر هم چیزی برای خوردن دست می‌داد در حدّ سدّ جوع بود. شادخواری رویدادی بس نادر بود، شب‌های سیاه جوع در راه یافتن مانده‌ای از نان خشکیده، دور از چشم دیگران به سرکشی طاقچه حجره طلاب سپری می‌شد، نان خشکیده پس از ستردن گرد و غبار در آب خیسانده می‌شد. اما آنهم اندک و ناچیز بود. اگر شمار اندکی نان بخور و نمیری داشتند اما بیشتر طلاب با فقر و بینوایی دست بگریبان بودند...

برای خسییدن نه زیراندازی بود و نه روی‌اندازی...

جامه‌ها ژنده و مرقّع بود، پوشیدن جامه تابستان در زمستان و استفاده از لباس زمستانی تا پایان فصل گرما، رواج بسیار داشت... هرگاه پاپوشی می‌یافتیم کم از بابرهنگان نبودیم... اما با همه این احوال دوره پربرکتی را گذراندیم و خداوند را بر همه داده‌ها و تأییداتش سپاس داریم. توفیق شکیبایی عنایت فرمود، سختی آن روزها تربیت روح و ریاضت جان بود و ما را برای پذیرا شدن مشیت خود توش و توان داد. پروردگارا ما را بر ادای شکر و تحمل مسئولیت‌ها یاریمان ده و حسن عاقبت عنایت فرما... راستی که چه روزگار مشقت‌باری بود! پناه ما درس، مطالعه و عتبه بوسی مولا امیرالمؤمنین (ع) بود، گه‌گاه برای گریز از یکنواختی درس و بحث، به مطالعه شعر، تاریخ، داستانهای عربی یا رمانهای ترجمه شده و خواندن روزنامه روی می‌آوردیم، دست‌رسی به روزنامه بخاطر تهی بودن کیسه و یا به خاطر حفظ آبرو، به ندرت رخ می‌داد. روزنامه خوانی کار پنهانی ما بود، مطالعه مجله و روزنامه در عرف حوزه سختگیر نجف آنروز، مظهر تجدد مآبی و بی‌دینی بود و اثرپذیری از فرهنگ بیگانه غرب را به دنبال می‌کشید. روزنامه و مجله مظهر استعمارگر بود که اسلام و مسلمین را به

خواری کشاند. مطبوعات نمایانگر تفکر نوگرایانی بود که بر خلاف احکام اسلام، دبستان و دبیرستان راه انداخته‌اند. زیرا مدارس سبک جدید و برنامه‌های درسی و روش ناآشنای آن از دیدگاه حوزه کلاسیک نجف زیر سؤال بود از اینرو پارسایان نسبت به ایمان و باورهای دانش‌آموزان پیوسته دل‌نگران بودند...

در چنین حال و هوایی بود که اِمعان به مسأله‌ی «حکومت در اسلام» تولد یافت. با اِمعان در واقعیت‌هایی که در سه دهه‌ی قرن بیستم میلادی با آنها روبرو بودیم... با توجه به پژواک‌هایی که در قلب و وجدانمان طنین افکند... با عنایت به رقابت اردوگاه‌های غرب و تهاجم سپاهیان رقیب بر سرزمین‌های اسلامی...

با توجه به تلاش‌های اسلام‌زدایی و ذبح اسلام بر مسلخ شرک و تقدیم مسلمانان چون جایزه به جهان غرب...

با توجه به مجادلات خشم‌آلود نجف در معرکه استبداد و مشروطیت و افسوس خوردن دسته‌ای و منفعل شدن دسته‌ای دیگر...

با توجه به اِمعان در زندگینامه «اسدآبادی» و «عبده» و مطالعه آثار آنها و سایرین...

با توجه به پیدایش عوامل بیداری در نجف و باز شدن افق‌های تازه در آن‌جا...

با توجه به هیاهوی «نوگرایی و غرب زدگی» به پیش‌تازی «طه حسین» و «علی عبدالرزاق» که به گوش نجفیان می‌رسید...

...همه این عوامل و مانند آن‌ها دست به دست هم دادند و ما را به موضوع «حکومت در اسلام» سخت مشغول کرد، تا شاید مسلمانان در برابر اتهامی که گرفتار آن شده‌اند، چاره‌ای بیندیشند...

اهتمام به مسأله «حکومت در اسلام» را از الطاف خفیه الهی در عنفوان جوانی است که بر من بی‌شمار است...

توجه به این مسأله نه از مسائل روز محافل نجف بود و نه مشغله فکری آن‌ها. لکن در رودرروی با استعمارگر مهاجم، عمده‌ترین مشغله فکری محافل نجف بود. هنگام اقامت ما در نجف شخصیت‌های برجسته‌ای از رهبران روحانی انقلاب عراق علیه اشغال‌گران بریتانیایی در قید حیات بودند و در اوج مرجعیت و شکوفایی علمی، با آنها دوستی داشتیم و در همین حال خوشه‌چین خرمن دانش و فضیلت آنان بودیم... لکن

تبع در اسلام به عنوان مکتبی که برای دولت و حکومت و نظام طرح دارد، ذهن محافل علمی نجف را به خود مشغول نمی‌داشت، اگر احياناً نظری به این بُعد مسأله می‌افکندند محتاطانه و نامطمئن بود، زیرا از تلخ‌کامی و ناامیدی سرانجام فاجعه‌آمیز مشروطیت به دست «پهلوی» سخت رنج می‌کشید...

در چنین شرایطی بود که این اثر پدید آمد:

تا آنجا که خبر داریم، در آن تاریخ، این کتاب اولین تألیف شیعی عرب بود که مسأله حکومت اسلامی را در عصر حاضر بررسی می‌کرد. [فصل اول و دوم و لوحه اهدا در همان تاریخ نوشته شده است]

از آنجا که بررسی حکومت و دولت در اسلام -- پس از رحلت پیامبر (ص) از دید کلام سنی و پس از غیبت امام دوازدهم از دید کلام شیعی -- به روش علمی و عینی و ریشه‌ای و بیان اختلاف نظرها ناممکن بود لذا پژوهش در بُعد تاریخی و کلامی که از جنبه عقیدتی با خلافت و امامت رابطه تنگاتنگ دارد به عنوان مقدمه بحث‌های فقهی از نظر روش تحقیق ضروری می‌نمود و ما این بحث را با تأیید الهی در سی و هفت سال پیش از این به انجام رسانیدیم.

سوالها سپری شد و گرفتاری‌های پی‌درپی از پی‌گیری ابعاد گوناگون این موضوع به ویژه از بُعد فقهی و بطور کلی از جنبه‌های فکری و کلامی ما را بازداشت، لکن گسترش حرکت اسلامی در سرتاسر جهان اسلام و دعوت مسلمانان به تجدید حیات اسلام در عصر حاضر نه تنها به عنوان وظیفه شرعی بلکه به عنوان تنها وسیله‌ی رهایی امت مسلمان از سستی، واپس‌گرایی، دنباله‌روی و استعمار، ما را برانگیخت تا آستین همت بالا زنیم و بحث را پی‌گیری کنیم. خداوند بزرگ نیز عنایت فرمود تا بحث «حکومت در اسلام» را به پایان برسانیم و نقشی خرد در این راه مقدس داشته باشیم...

حرکت‌های اسلامی برای عرضه کردن ساختار حکومت در اسلام با مشکلات تنوری و عملی روبرو بود از جمله: اختلاف نظرهای فقهی و کلامی میان شیعی و سنی در باب خلافت و اختلاف در این مسأله روی همه ساختارهای پیشنهادی در «نظریه» حکومت در اسلام سایه افکنده بود.

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تأسیس جمهوری اسلامی بر مبنای ولایت عامه فقیه، طرح تئوریک حکومت در اسلام را از مرحله «نظریه» به مرحله تطبیق در آورد.

این روی داد بی نظیر در جهان اسلام، حرکت های اسلامی را در سطح کار سیاسی ارتقا داد، و به شکوفایی پژوهش در مسائل جامعه، سیاسی، حکومت، دولت و نظام حکومت انجامید و گروهی از فقها و متخصصان مسلمان در این نهضت فکری آثار ارزنده ای پدید آوردند.

به رغم کتاب ها و رساله های فراوان که در باب حکومت در اسلام پدید آمده است و با توجه به اینکه همه آنها از نظر علمی در سطح خوب و مفید هستند با این وجود پس از بررسی آنها ملاحظه کردم که به انبوهی از مسائل کلامی و فقهی هنوز پاسخ قطعی داده نشده است. و هنوز جای بحث دارد از قبیل بعد کلامی مسائل مطرح شده - که شاید حائز چندان اهمیت نباشد اما خالی از فائده نیست - و یا بعد فقهاتی مسائل سخت پر اهمیت است

و از آنجا که ابعاد فقهی این مسأله زیربنای عمده ترین مسایل آن است، پرداختن به آنها از اهمیت بیشتری برخوردار است.

و مهمترین موضوع ها از این قرارند:

مشروعیت سلطه (قدرت)،

طبیعت سلطه (قدرت)،

تلفیق سلطه ها (قدرت ها) در دولت،

تعدد سلطه (قدرت)،

تمایز و تفکیک قوا از یکدیگر،

توازن میان قوه ها (سلطه)،

اتحاد یا تعدد حکومت های اسلامی،

دعوت به زور اسلحه،

آزادی و مسائل آن،

حقوق بشر،

اقلیت های مذهبی،

دمکراسی و مسائل آن،

قومیت و ناسیونالیزم و...

این موضوعات در محافل فقها و متخصصان شیعی و سنی به طور یکسان هم چنان مورد اختلاف است.

اختلاف نظر شیعی و سنی در منشأ مشروعیت سلطه (قدرت) که از مسائل زیربنایی است هنوز حل نشده است. همه این مسائل ما را بر آن داشت تا در ابعاد مهم آن ها بازنگری کنیم.

پروردگار مدد کرد تا بخش عمده ای از مباحث کلامی و فقهی آن را به انجام برسانیم و از او می خواهیم تا به انجام همه موضوع ها ما را یاری فرماید.

انگیزه چاپ مجدد «نظام الحكم والادارة فی الاسلام» همان ها بود که گفتم، این کتاب از یک سو، فکر حکومت اسلامی را به عنوان یک اصل بنیانی، در زمان حاضر طرح می کند و این مطلب را زمانی طرح کردم و بر آن تاکید نمودم که «فکر حکومت اسلامی» در هیچکدام از مجامع شیعی و سنی مطرح نبود و از سویی دیگر در این اثر، ریشه های تاریخی و کلامی حکومت اسلامی باز یافته شده است و این دو، به لحاظ پیش درآمدی برای پژوهش های مختلف کلامی و فقهی، دولت، حکومت و نظام لازم است و در مرحله کنونی که حرکت اسلامی در سطح جهان راه یافته است لزوم آن بیشتر احساس می شود.

امتیاز این چاپ بر چاپ اول از این قرار است:

۱- اضافات و توضیحاتی که در چاپ اول گذرا انجام شد.

۲- اضافه دو فصل تازه: ماهیت امامت و مدیریت در اسلام.

۳- افزودن پاره ای متون فقهی که در چاپ اول بطور ارجاع بود.

چون منابع چاپ اول قدیمی و سنگی بود تنها به نام مؤلف و نام کتاب بسنده کردیم اما در این چاپ از چاپ های جدید منابع بهره گرفتیم و منبع شناسی را تا حد امکان رعایت کردیم.

والحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا و نبینا محمد و آله الطاهرین و صحبه الذین اتبعوه باحسان

۲۳ ماه مبارک رمضان ۱۴۱۰ هـ

محمد مهدی شمس الدین

(أ)

- ۱- القرآن الكريم.
- ۲- الابانة عن أصول الديانة: ابوالحسن، على بن اسماعيل الأشعري (ت ۳۲۴ هـ) - تح عبد القادر الأرناؤوط - ط. أولى - مكتبة دارالبيان / دمشق ۱۴۰۱ هـ - ۱۹۸۱ م.
- ۳- الاحكام السلطانية و الولايات الدينية: ابوالحسن، على بن محمد بن حبيب البصري، البغدادى، الماوردى (ت ۴۵۰ هـ) - ط. دارالكتب العلمية - بيروت ۱۳۹۸ هـ - ۱۹۷۸ م.
- ۴- الاحكام السلطانية: أبويعلى، محمد بن الحسين الفراء الحنبلى (ت ۴۵۸ هـ) - ضمن مجلد واحد مع (الاحكام السلطانية) للماوردى - نشر مكتب الاعلام الاسلامى - إيران.
- ۵- الازهار فى فقه الاثمة الاطهار: احمد بن يحيى المرتضى، الحسنى، اليمانى (ت ۸۴۰ هـ) - ط. أولى - دارالكتب اللبنانى ۱۹۸۷ م.
- ۶- الاستيعاب فى معرفة الاصحاب: ابو عمر: يوسف بن عبدالله ابن عبدالبر النمري، القرطبي، المالكي (ت ۴۶۳ هـ) - دار احياء التراث العربى - بيروت - مصورة عن الطبعة الاولى المصرية ۱۳۲۸ هـ - على هامش (الاصابة) لابن حجر.
- ۷- الاشباه والنظائر: زين العابدين بن ابراهيم بن نجيم الحنفى - تح عبدالعزيز محمد الوكيل. ط. مؤسسة الحلبي / مصر ۱۳۸۷ هـ - ۱۹۶۸ م.
- ۸- الاصابة فى تمييز الصحابة: ابراهيم بن محمد بن علي بن حجر العسقلانى (ت ۸۵۲ هـ) ط. دار احياء التراث العربى - بيروت ۱۴۰۸ هـ - مصورة عن الطبعة المصرية.
- ۹- الاعلام: خير الدين الزركلى - ط / ۵ - العلم للملايين - بيروت ۱۹۸۰ م.
- ۱۰- الاقتصاد فى الاعتقاد: ابو حامد، محمد بن محمد بن احمد الغزالى، الطوسى (ت ۵۰۵ هـ) ط - ۲ / مطبعة السعادة / مصر ۱۳۲۷ هـ
- ۱۱- الامامة و السياسة: ابو محمد، عبدالله بن مسلم بن قتيبة (ت ۲۷۶ هـ) - تح محمد الزينى - ط. مؤسسة الحلبي / مصر ۱۹۶۷ م.

- ۱۲- احكام القرآن: ابوبكر، محمد بن عبدالله بن محمد المصافى (ت ۲۵۳ هـ) ط. دارالجيل - بيروت ۱۹۸۲ م.
- ۱۳- احكام القرآن: ابوبكر، أحمد بن على رازى، الجصاص ط. دارالجيل - بيروت
- ۱۴- احياء الميت بفضائل أهل بيت: أبو الفضل، عبدالرحمن بن أبى بكر السيوطى، الشافعى (ت ۹۱۰ هـ) - ط. مؤسسه الوفاء - بيروت ۱۹۸۲ م.
- ۱۵- إختيار معرفة الرجال، المعروف بـ (رجال الكشي): ابو جعفر، محمد بن الحسن الطوسى، المعروف بـ (شيخ الطائفة)، (ت ۴۶۰ هـ) - ط. مشهد - إيران ۱۳۲۸ هـ
- ۱۶- أصول الدين: عبدالقاهر، ابو منصور بن طاهر التميمى، البغدادى (ت ۲۲۹ هـ) ط. أولى - أستانبول - مطبعة الدولة ۱۳۴۶ هـ - ۱۹۲۸ م.
- ۱۷- اعتقادات فرق المسلمين: أبو عبدالله، محمد بن عمر الرازى (ت ۶۰۶ هـ) - تح محمد المعتصم بالله البغدادى - ط. أولى - دارالكتاب العربى - بيروت ۱۴۰۷ هـ - ۱۹۸۶ م.

(ب)

- ۱۸- البحر الزخار الجامع لمذاهب علماء الأمصار: أحمد بن يحيى بن المرتضى (ت ۸۴۰ هـ) ط. أولى - مكتبة الخانجي / مصر ۱۳۶۸ هـ - ۱۹۴۹ م.
- ۱۹- بلغة الفقيه: السيد محمد بحر العلوم - ط / ۴ - منشورات مكتبة الصادق - طهران ۱۴۰۳ هـ - ۱۹۸۴ م.
- ۲۰- البيان و التبیین: أبو عثمان، عمرو بن بجز الجاحظ (ت ۲۵۵ هـ) - تح عبدالسلام هارون - ط / ۴ - مكتبة الخانجي / القاهرة ۱۹۷۵ م.

(ت)

- ۲۱- تاريخ الطبرى (تاريخ الرسل و الملوك): أبو جعفر، محمد بن جرير الطبرى (ت ۳۱۰ هـ) - تح محمد أبو الفضل إبرهیم - ط / ۲ - دارالمعارف / مصر ۱۹۷۶ م.
- ۲۲- تاريخ ابن الأثير (الكامل فى التاريخ): أبو الحسن، علي ابن عبد الواحد الشيبانى،

- ۳۳ - تفسیر روح البیان : اسماعیل حقی البروسوی (ت ۱۱۳۷ هـ) - ط/۷ - دار احیاء التراث العربی - بیروت ۱۴۰۵ هـ - ۱۹۸۵ م.
- ۳۴ - تفسیر روح المعانی : محمود بن السید عبدالله أفندی (آلوسی زاده) (ت ۱۲۷۰ هـ) - ط. دار احیاء التراث العربی - بیروت ۱۹۸۵ م.
- ۳۵ - التمهید فی الرد علی الملحدة المعطلة، و الرافضة، و الخوارج، و المعتزلة : أبوبکر، محمد بن الطیب بن محمد بن جعفر الباقلانی (ت ۴۰۳ هـ) - ط. الحضیری، و أبوریدة - ط. القاهرة ۱۳۶۶ هـ - ۱۹۴۷ م.
- ۳۶ - تهذیب الاحکام : أبوجعفر، محمد بن الحسن الطوسی (ت ۶۷۱ هـ) - ط. أولى - دارالکتب العلمیة - بیروت ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م.

(ج)

- ۳۸ - الجامع لاحکام القرآن : أبوعبدالله، محمد بن أحمد الانصاری (ت ۶۷۱ هـ) - ط. أولى - دارالکتب العلمیة - بیروت ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م.
- ۳۹ - جامع البیان فی تفسیر القرآن : محمد بن جریر الطبری (ت ۳۱۰ هـ) - ط. بولاق / مصر. من دون تاریخ.
- ۴۰ - جواهر آثار و الاخبار المستخرجة من لجة (البحر الزخار) : محمد بن یحیی الصعدی (ت ۹۵۷ هـ) علی هامش (البحر الزخار) لاحمد ابن المرتضی الیمانی - مكتبة الخانجي / مصر - ط. أولى - ۱۳۶۸ هـ - ۱۹۴۹ م.

(ح)

- ۴۱ - حاشیة الباجوری علی شرح الغزی، علی متن الشیخ أبی شجاع : ط. دارالفکر بیروت.
- ۴۲ - حجة الله البالغة : أبو عبدالعزيز، أحمد بن عبدالرحیم الفاروقی، الدهلوی، الهندی، الملقب ب(شاه ولی الله) (ت ۱۱۷۶ هـ) - ط. دارالتراث - القاهرة ۱۳۵۵ هـ
- ۴۳ - حضارة العرب : د. فوستاف لوبون - تعريب عادل زعتر - ط/۳ - دار احیاء التراث

- المعروف ب(ابن الأثیر) (ت ۶۰۶ هـ) - ط. دار سادر - بیروت ۱۳۸۵ هـ
- ۲۳ - تاریخ الخلفاء : جلال الدی، عبدالرحمن بن ابی بکر السیوطی (ت ۹۱۱ هـ) - تح محمد محي الدين عبد الحميد - ط. أولى - مطبعة السعادة / مصر ۱۳۷۱ هـ - ۱۹۵۲ م.
- ۲۴ - تاریخ ابن خلدون (العبر، و دیوان المبتدأ و الخبر، فی أيام العرب، و المعجم، و البربر، و من عاصم من ذوی السلطان الأكبر) : أبوزید، عبدالرحمن بن محمد ابن خلدون، ولی الدین الحضرمي الأشبیلی (ت ۸۰۸ هـ) - ط. دارالكتاب اللبناني - بیروت.
- ۲۵ - تاریخ ابن الکثیر (البداية و النهاية) : أبو الفداء، اسماعیل بن عمر ابن درع القرشي، البصروي، الدمشقي (ت ۷۷۴ هـ) - ط. دارالفکر - بیروت ۱۳۹۸ هـ - ۱۹۷۸ م.
- ۲۶ - تاریخ البغداد : أبوبکر، أحمد بن علي الخطيب البغدادي (ت ۴۶۳ هـ) - ط. دارالکتب العلمیة - بیروت.
- ۲۷ - تاریخ المدينة المنورة (أخبار المدينة النبوية) : أبوزید، عمر بن شبة النمیری، البصري، المعروف ب(ابن شبة) (ت ۲۶۲ هـ) - تحفيم محمد شلتوت ط. دارالتراث و الدار الاسلامیة - بیروت - ط/۱ - ۱۴۱۰ هـ - ۱۹۹۰ م.
- ۲۸ - التبصیر فی الدین، و تمييز الفرقة الناجية عن الفرق الهالکین : أبوالمظفر، طاهر بن محمد الاسفرائینی، الشهير ب(شهنور) (ت ۴۷۱ هـ) - تحکمال یوسف الحوت - ط. أولى - عالم الکتب - بیروت ۱۴۰۳ هـ - ۱۹۸۳ م.
- ۲۹ - التبیان فی تفسیر القرآن : أبوجعفر، محمد بن الحسن الطوسی، المعروف ب(شیخ الطائفة) (ت ۴۶۰ هـ) - ط. المطبعة العلمیة / النجف الاشرف ۱۳۷۶ هـ - ۱۹۵۷ م.
- ۳۰ - التراتیب الاداریة : الشیخ عبدالحی الکتانی - نشر دار الكتاب العربی - بیروت - من دون التاريخ.
- ۳۱ - تفسیر القرآن العظیم : أبوالفداء، اسماعیل بن عمر البصروي، الدمشقي (ت ۷۴۴ هـ) - ط. دارالمعرفة - بیروت ۱۴۰۵ هـ
- ۳۲ - تفسیر البیضاوی (أنوار التنزیل و أسرار التأویل) : أبوسعید، عبدالله بن عمر الشیرازی البیضاوی (ت ۶۸۵ هـ) - ط. دارالجليل - بیروت ۱۳۵۹ هـ

العربی - بیروت ۱۳۹۹ هـ - ۱۹۷۹ م.

(خ)

۲۲ - الخراج : أبو یوسف، یعقوب بن ابراهیم (ت ۱۸۲ هـ) - ط/ ۶ - المطبعة السلفية - القاهرة ۱۳۹۷ هـ

۲۵ - الخلافة : الشيخ محمد رشید رضا - دار الزهراء للاعلام العربی / مصر ۱۹۸۸ م.

(د)

۲۶ - دلائل الصدق : محمد حسن المظفر - ط. دار احیاء التراث العربی - بیروت.

(ر)

۲۷ - الروض الانف فی تفسیر السیرة النبویة : أبو القاسم، عبدالرحمن السهیلی (ت ۵۸۱ هـ) - ط. مصر ۱۹۷۳ م.

(س)

۲۸ - السیرة النبویة : أبو محمد، عبدالملک بن هشام بن أبول الحمیری المعافری (ت ۲۱۳ هـ) - تح السقا، الایاری، شلبی - ط. مصر.

۲۹ - السیرة الحلیة (انسان العیون فی سیرة المؤمن و المؤمنة) : أبو الفرج، علی بن ابراهیم بن أحمد الحلبی (ت ۱۰۴۴ هـ) نشر المكتبة الاسلامیة - بیروت.

(ش)

۵۰ - الشافعی (حیاته و عصره) : محمد أبو زهرة - ط/ ۲ - دارالفکر العربی - القاهرة.

۵۱ - الشافعی فی الامامة : الشریف المرتضی، علی بن الحسین الموسوی (ت ۴۳۶ هـ) - ط. مؤسسة أهل البيت - بیروت ۱۴۰۷ هـ - ۱۹۸۶ م.

۵۲ - شرح المقاصد : مسعود بن عمر بن عبدالله، الشهیر ب(سعدالدین التفتازانی) (ت ۷۹۳ هـ) - تح عبدالرحمن عمیرة - ط. أولى - عالم الکتب - بیروت ۱۴۰۹ هـ - ۱۹۸۹ م.

۵۳ - شرح العقائد النسفیة : السعد مسعود بن عمر التفتازانی - تح کلود سلامة - ط. وزارة الثقافة و الاطشاد القومي / دمشق.

۵۴ - شرح المواقف : علی بن محمد الجرجانی (ت ۸۱۶ هـ) ط. أولى مطبعة السعادة - مصر ۱۳۲۵ هـ - ۱۹۰۷ م.

۵۵ - شرح نهج البلاغة : أبو حامد، عبدالحمید بن هبة الله، ابن أبی الحدید (ت ۶۵۶ هـ) - تح محمد أبو الفضل ابراهیم - ط. البابي الحلبي / مصر ۱۳۸۵ هـ - ۱۹۶۵ م.

۵۶ - شرح نهج البلاغة : محمد عبده - ط. مؤسسة الاعلمی - بیروت.

(ص)

۵۷ - صحیح البخاری : أبو عبدالله، محمد بن أبی الحسن البخاری (ت ۲۵۶ هـ) - ط. (الأوفست) - دارالکتب العلمیة - مصورة الطبعة المصریة.

۵۸ - صحیح مسلم بشرح النووی : أنوالحسین، مسلم بن الحجاج القشیری، النیسابوری (ت ۲۶۱ هـ) - دارالکتب العلمیة - بیروت.

۵۹ - الصواعق المحرقة فی الرد علی أهل البدع و الزندقة : أحمد بن حجر الهیثمی المکی (ت ۹۷۴ هـ) - ط/ ۲ - القاهرة ۱۹۶۵ م.

(ض)

۶۰ - ضحی الاسلام : أحمد أمين - ط/ ۱۰ - دارالکتب العربی - مصور عن الطبعة المصریة ۱۹۳۵ م.

(ط)

- ۶۱ - طبقات المعترلة : أحمد بن يحيى بن المرتضى (ت ۸۴۰ هـ) - تح سوسنة ديقلد - ط/۲ - دارالمنظر - بيروت.

(ع)

- ۶۲ - طبقات ابن سعد : محمد بن سعد بن منيع الزهرى - (ت ۳۲۸ هـ) - ط. دار بيروت ۱۳۹۸ هـ - ۱۹۶۵ م.
- ۶۳ - المعقد الفريد : أبو عمر، محمد بن عبد ربه الاندلسى (ت ۳۲۸ هـ) - تح أمين، الزين، الايبارى - ط/۲ - مطبعة لجنة التأليف - مصر ۱۳۷۲ هـ - ۱۹۵۲ م.
- ۶۴ - العقل و فهم القرآن : للحارث بن أسد المحاسبى (ت ۲۴۳ هـ) - دارسة و تحقيق د. حسين القوتلى - ط/۳ - دارلفكر - بيروت ۱۹۸۲ م.
- ۶۵ - علل الشرائع : أبوجعفر، محمد بن على ابن بابوية القمى، المعروف ب(الشيخ الصدوق) (ت ۳۸۱ هـ) - منشورات المكتبة الحيدرية فى (النجف الاشرف) - ط. ۱۳۵۸ هـ - ۱۹۶۶ م - تصوير دار احياء التراث العربى - بيروت.
- ۶۶ - عيون الأثر فى فنون المغازى و الشمائل و السير : محمد بن محمد بن محمد، المعروف ب(ابن سيدالناس) (ت ۷۳۴ هـ) - ط. أولى - دارالافاق - بيروت ۱۹۷۷ م.

(غ)

- ۶۷ - غوالى اللآلى العزیزة فى الأحادیث الدينية : محمد بن على الأحسانى، المعروف ب(ابن أبى جمهور) - تح مجتبى العراقى - ط. أولى - قم ۱۹۸۳ م.
- ۶۸ - غياث الأمم فى التياث الظلم : عبدالملك بن عبدالله الجوينى (ت ۴۷۸ هـ) - تح عبدالعظيم الدیب - ط/۲ - قطر ۱۴۰۱ هـ

(ف)

- ۶۹ - فتح البارى بشرح صحيح البخارى : أبو الفضل، أحمد بن على بن محمد بن حجر العسقلانى (ت ۸۵۲ هـ) - ط. دار احياء التراث العربى - بيروت ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م. مصور عن طبعة المطبعة البهية المصرية.
- ۷۰ - فتوح البلدان : أبو الحسن، أحمد بن يحيى بن جابر البغدady، البلاذرى (ت ۲۷۹ هـ) - ط. دارالكتب العلمية - بيروت ۱۳۹۸ هـ - ۱۹۷۸ م.
- ۷۱ - الفتوح : أبو محمد - أحمد بن أعثم الكوفى (ت نحو ۸۱۶ هـ) - ط. أولى - دارالكتب العلمية - بيروت.
- ۷۲ - فجر الاسلام : أحمد أمين - ط/۱۰ - دارالكتاب العربى - بيروت ۱۹۶۹ م.
- ۷۳ - الفردوس بمأثور الخطاب : أبوشجاع، شيرويه الديلمى (ت ۵۰۹ هـ) - ط/۱ - دارالكتب العلمية - بيروت ۱۹۸۶ م.
- ۷۴ - الفرق بين الفرق : عبدالقاهر بن طاهر بن محمد البغدady، الاسفرائينى، التميمى (ت ۴۲۹ هـ) - تح محمد بن محى الدين عبدالحميد - طأ دارالمعرفة - بيروت.
- ۷۵ - فرق الشيعة : أبو محمد، الحسن بن موسى النوبختى (ت ۳۱۰ هـ) - المطبعة الحيدرية - النجف الأشرف ۱۳۵۵ هـ - ۱۹۳۶ م.
- ۷۶ - الفصل فى الملل و الأهواء و النحل : أبو محمد، على بن أحمد بن حزم ظاهرى (ت ۴۵۶ هـ) - ط/۲ (أوفست) - دارالمعرفة - بيروت ۱۳۹۵ هـ - ۱۹۷۵ م.
- ۷۷ - الفهرست : أبو الفرج، محمد بن أبى يعقوب اسحاق، المعروف ب(ابن النديم الوراق) (ت ۳۸۰ هـ) - تح رضا تجدد - ط/۳ دارالمسيرة - بيروت ۱۹۸۸ م.
- ۷۸ - الفهرست : أبوجعفر، محمد بن الحسن الطوسى (ت ۴۶۰ هـ) - ط/۳ - مؤسسة الوفاء - بيروت ۱۴۰۳ هـ - ۱۹۸۳ م.
- ۷۹ - فى النظام السياسى للدولة الاسلامية : محمد سليم العوا - ط. أولى - دارالشروق ۱۴۱۰ هـ - ۱۹۸۹ م.

(ق)

۸۰ - قصة الحضارة: ويل دورانت - ط. لجنة التأليف و الترجمة و النشر - مصر. من دون تاريخ.

(ك)

۸۱ - كشف المراد في شرح تجريد الاعتقاد: جمال الدين، الحسن بن يوسف بن المطهر، المشتهر بـ (العلامة الحلي) (ت ۷۲۶ هـ) - ط. أولى - مؤسسة الأعلمی - بيروت ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م.

۸۲ - الكافي: أبو جعفر، محمد بن يعقوب بن اسحاق الكليني الرازي (ت ۳۲۹/۳۲۸ هـ) - ط ۳/ دار الكتب الاسلامية - طهران ۱۳۸۸ هـ

(م)

۸۳ - مآثر الانافة في معالم الخلافة: أحمد بن عبدالله القلقشندی (ت ۸۲۱ هـ) - تد. عبدالستار فريج - ط. عالم الكتب - بيروت.

۸۴ - مجمع البيان في تفسير القرآن: أبو علي، الفضل بن الحسن الطبرسي (ت ۵۴۸ هـ) - نشر المكتبة العلمية الاسلامية - طهران.

۸۵ - مجمع الانهر و ملتقى الابحر: عبدالله بن سليمان، المعروف بـ (داماد أفندی) - ط. دار الطبعة العامرة - مصر ۱۳۱۹ هـ

۸۶ - المسامرة بشرح المسامرة: كمال بن أبي شريف - ط. أولى - المطبعة الأميرية/بولاق ۱۳۱۷ هـ

۸۷ - المستدرک علی الصحیحین فی الحديث: أبو عبدالله، محمد بن عبدالله، المعروف بـ (الحاكم النيسابوري) (ت ۴۰۵ هـ) - نشر مكتبة و مطابع النصر الحديثة - الرياض / المملكة العربية السعودية. من دون تاريخ.

۸۸ - المعارف: أبو محمد، عبدالله بن مسلم بن قتيبة الدينوري (ت ۲۷۶ هـ) - تد محمد اسماعيل الصاوي - ط ۲/ دار احياء التراث العربي - بيروت ۱۳۹۰ هـ - ۱۹۷۰ م.

۸۹ - المعجم المفهرس لألفاظ (نهج البلاغة): ط. دار الأضواء، بيروت ۱۴۰۶ هـ - ۱۹۸۶ م.

۹۰ - معجم ما استعجم من أسماء البلاد و المواضع: عبدالله بن عبدالعزيز البكري الأندلسي (ت ۴۸۷ هـ) - تد مصطفى السقا - ط. عالم الكتب - بيروت.

۹۱ - مغني المحتاج الى معرفة معاني ألفاظ المنهاج: محمد بن أحمد الشربيني (ت ۹۷۷ هـ) - ط. دار الفكر - بيروت. من دون تاريخ.

۹۲ - المفردات في غريب القرآن: أبو القاسم، الحسين بن محمد بن الفضل الأصفهاني، المعروف بـ (الراغب) (ت ۵۰۲ هـ) - تد محمد سيد كيلاني - ط. دار المعرفة - بيروت - مصورة عن الطبعة المصرية.

۹۳ - مقالات الاسلاميين و اختلاف المصلين: أبو الحسن، علي بن اسماعيل الأشعري (ت ۳۲۴ هـ) - ط ۳/ دار فرانزشتاينر - فيسبادن ۱۴۰۰ هـ - ۱۹۸۰ م.

۹۴ - الملل و النحل: أبو الفتح، محمد بن عبد الكريم الشهرستاني (ت ۵۴۸ هـ) - علي هامش (الفصل) لابن حزم الظاهري - ط ۲/ (أوفست) - دار المعرفة - بيروت.

۹۵ - الملل و النحل: أبو منصور، عبد القاهر بن طاهر بن محمد التميمي، البغدادي (ت ۴۲۹ هـ) - تد د. البير نصري نادر - ط. دار المشرق - بيروت ۱۹۷۰ م.

۹۶ - من لا يحضره الفقيه: أبو جعفر، محمد بن علي ابن بابويه القمي (ت ۳۸۱ هـ) - ط. دار صعب - بيروت - ط. أولى/ ۱۴۰۱ هـ - ۱۹۸۱ م.

۹۷ - المنجد في اللغة و الأعلام: ط. دار المشرق - بيروت.

۹۸ - المواعظ و الاعتبار بذكر الخطط و الآثار، المعروف بـ (الخطط المقرئية): أبو العباس، أحمد بن علي المقرئ (ت ۸۴۵ هـ) - ط. بـ (الأوفست) - دار صادر - بيروت.

۹۹ - المواقف في علم الكلام: أبو الفضل، عبد الرحمن بن وحمد بن عبد الغفار، عضد الدين الايجي (ت ۷۵۶ هـ) - ط. عالم الكتب/ بيروت.

۱۰۰ - الميزان في تفسير القرآن: السيد محمد حسين الطباطبائي - ط ۲/ - مؤسسة الأعلمی/ بيروت ۱۳۹۳ هـ - ۱۹۷۳ م.

- ۱۰۱ - نظام الحكم في الشريعة و التاريخ الاسلامي : د. ظافر القاسمي - ط. دار التفائس/بيروت.
- ۱۰۲ - نور الأبصار في مناقب آل بيت النبي المختار: مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجي (ت بعد ۱۳۰۸ هـ) - ط. دار الكتب العلمية/بيروت.
- ۱۰۳ - نيل الأوطار: محمد بن علي بن محمد بن عبد الله الشوكاني، الصنعاني (ت ۱۲۵۰ هـ) - ط. مكتبة و مطبعة البابي الحلبي/مصر.
- (و)
- ۱۰۴ - وسائل الشيعة التي تحصيل مسائل الشريعة: محمد بن الحسن الحر العاملي (ت ۱۱۰۴ هـ) - ط. دار احياء التراث العربي/بيروت.
- (ی)
- ۴۰۵ - الينابيع الفقهية: الشيخ علي أصغر مزواريد - ط. بيروت.

*The Islamic System of Government
and Management*

Author: Imam Muhammad

Translation and Footnotes

by

Sh. Ayman Zuhdi Al-Farsi Ph.D

ISBN 954-08-3755-0

قیمت : 15000 ل.س